

**ЗМІСТ І СИСТЕМА РОБОТИ З НАВЧАННЯ
СЛОВОТВОРОВІ Й ЛЕКСИЦІ НА МАТЕРІАЛІ
ПОСІБНИКА «ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛВНИХ ПРЕФІКСІВ.
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ»**

*Петрушова О. В., канд. філол. наук,
Доценко Н. П., канд. філол. наук,
Черненко І. І. (Харків)*

У статті розглядаються принципи відбору й організації лексики в навчальному посібнику «Изучение глагольных приставок. Учебное пособие по русскому языку для студентов-иностранцев». На матеріалі даного посібника вивчення префіксальних дієслів у російській мові подано у двох напрямках – як словотворчої одиниці й одиниці лексичної.

Ключові слова: префікс, префіксальний спосіб утворення, словотворче значення, лексичне значення.

В статье рассматриваются принципы отбора и организации лексики в учебном пособии «Изучение глагольных приставок. Учебное пособие по русскому языку для студентов-иностранцев». На материале данного пособия изучение приставочных глаголов в русском языке представлено в двух направлениях – как словообразовательной единицы и единицы лексической.

Ключевые слова: приставка, префиксальный способ образования, словообразовательное значение, лексическое значение.

The principles of vocabulary selection and organization in a teaching textbook «Изучение глагольных приставок. Учебное пособие по русскому языку для студентов-иностранцев» is considered in this article. Studying of prefixal verbs in Russian on the material of the textbook is represented in two directions: as a word-forming unit and a lexical unit.

Key words: prefix, prefixal way of forming, word-formative meaning, lexical meaning.

Однією з найважливіших проблем під час вивченні російської мови як іноземної є оволодіння лексикою. Формування продуктивних і рецептивних лексичних навичок – основна мета роботи над лекси-

кою. Даний постулат у методиці РЯІ не заперечується ніким із методистів та викладачів-практиків, дискусійним залишається лише питання про принципи відбору й організації лексики в різних аспектах роботи з нею. Зокрема, навчання словотвору є для іноземців однією з найскладніших тем російської мови, тому робота над цією темою здійснюється поетапно. Так, на підготовчому факультеті й на перших курсах основних факультетів навчання словотвору не виділяється як самостійний аспект. Словотворчі моделі розглядаються під час навчання інших аспектів, приділяється увага творенню іменників від дієслів, іменників від прикметників, прислівників від прикметників – тобто переважно це не зачіпає семантичних змін, а перекладає значення в іншу категоріальну площину. Виключення становлять тільки дієслова руху, коли розглядаються префіксальні утворення й аналізуються обумовлені префіксами зміни лексичних значень. Слід зазначити, що саме російські префіксальні дієслова є одним із найважчих розділів для іноземців, що вивчають мову, оскільки багатство значень дієслова обумовлено, багато в чому, різноманітним, «живым значением приставок, сложным взаимодействием их со значением слов. ...» [4:353]. Складність цієї теми пояснюється й великою кількістю дієслівних префіксів у російській мові і «большим объемом словарного состава русского языка, сложностью каждой лексической единицы, различиями в значении слов русского языка и родного языка учащихся» [5:59].

Традиційно російські префікси в практиці викладання російської мови як іноземної вивчалися як «наскрізна тема», тобто паралельно з іншими темами. Найбільш повною спробою надати викладачеві російської мови як іноземної практичний матеріал для роботи з теми «Дієслівні префікси, що змінюють лексичне значення дієслів», був навчальний посібник Барикіної А. Н., Добровольської В. В. [2]. Цікавий, на наш погляд, досвід розгляду префіксальних дієслів у російській мові як лексичної, а не словотворчої одиниці був поданий у «Сборнике упражнений по лексике русского языка» Аміантової Е. І. та ін. [1].

У цій статті нам хотілося б репрезентувати навчальний посібник Петрушової О. В., Доценко Н. П., Черненко І. І. ««Изучение глагольных приставок. Учебное пособие по русскому языку для студентов-иностранцев», проаналізувати принципи відбору й організації лек-

сики в ньому.

Посібник призначений для іноземних студентів старших курсів, аспірантів і стажистів, які накопичили певні знання й уявлення в галузі російської мови, коли вони виявляють інтерес до розуміння більш глибоких семантичних і синтагматичних зв'язків і мають можливість сприймати й аналізувати ці зв'язки.

З огляду на наявний теоретичний і практичний досвід вивчення дієслівних префіксів в іноземній аудиторії, автори посібника мають на меті об'єднати вивчення префіксального дієслова у двох напрямках: як словотворчу і як лексичну одиницю. Ця мета обумовила й структуру посібника, що складається з двох основних розділів: «Глагольные приставки» і «Однокоренные глаголы с разными приставками».

Завдання посібника – допомогти іноземним учням розібратися в деяких особливостях словотвору, у найбільш важких випадках слововживання. У відборі й групуванні мовного матеріалу ми виходили зі специфіки лексичної системи, а також помилок іноземних студентів у слововживанні. Студенти повинні мати уявлення про те, що слова існують у мові не ізольовано, а як системні одиниці, органічно пов'язані з лексичною системою мови, з лексико-семантичними й словотворчими групами, із системою частин мови. Кожна лексична одиниця має розглядатися в зіставленні з іншими словами у складі парадигми, правильне вживання слова тісно пов'язане з особливостями його лексичної й синтаксичної сполучуваності, стилістичне забарвлення також відіграє роль при вживанні слів у мовленні.

У центрі уваги посібника є дієслово, що пояснюється значущістю цієї частини мови в загальній організації тексту; дієслово є інформативним і структурним центром висловлювання, що дає можливість повторити, активізувати знання студентів про координаційні зв'язки предиката й суб'єкта, про керування й прилягання, які характерні для дієслова. Крім того, у посібнику звертається увага на творення від префіксальних дієслів дієприкметників, дієприслівників та іменників, відзначається подібність і розбіжності в їх вживанні. Найважливішою метою роботи над словотворчими дієслівними префіксами, яку переслідують автори посібника, є накопичення дієслівної лексики, розвиток умінь учнів спостерігати закономірності викорис-

тання префіксальних дієслів у мові, навчання студентів використовувати префіксальний спосіб словотвору при семантизації лексики.

Перший розділ «Глагольные приставки» дає системне уявлення про дієслівні префікси, типи значень, синтаксичну й лексичну сполучуваність префіксальних дієслів, особливості їх уживання, а також про деякі випадки вживання дієслів із префіксами в переносному значенні. Префікси розташовані за абеткою. Розділ має Додаток I «Основные значения глагольных приставок» та Додаток II «Некоторые случаи переносного употребления приставочных глаголов», в які включено таблиці, що систематизують матеріал розділу, й ілюстративний матеріал, що дозволяє в наочній формі подати досліджувані мовні факти. Багато завдань навчального посібника треба виконувати, звертаючись до поданого в «Додатках» I і II матеріалу. Інформація, яка міститься в «Додатках» I і II, дає учням цілісну й чітку картину, здавалося б, неосяжного матеріалу цієї теми, що об'єднала 17 дієслівних префіксів. У Додаток III включено самостійні роботи для контролю вивченого в розділі матеріалу.

У посібнику використовується принцип групування дієслів за лексичним значенням, що вноситься префіксом у кожен групу, вперше застосований у «Сборнике упражнений по глагольным приставкам» А. Н. Баркиної, В. В. Добровольської [2].

У другому розділі посібника, який має назву «Однокоренные глаголы с разными приставками», префіксальне дієслово розглядається як лексична, а не словотворча одиниця. У розділ включено дієслова з однаковим коренем і різними префіксами. Дієслівні гнізда розташовані за абеткою їхніх кореневих лексем, за винятком дієслів *говорить/сказать*, які мають різні кореневі лексеми. На початку кожного дієслівного гнізда подано перелік усієї парадигми однокорневих дієслів із різними префіксами; дієслова аналізуються у кожному дієслівному гнізді, мінімізуються, щоб студенти могли зосередитися на більш частотних значеннях префіксальних дієслів.

У посібнику подано дієслова зі значенням руху, трудової діяльності, мислення, діяльності органів почуттів, фізичного й душевного стану тощо, але класифікувати їх за цими групами неможливо, тому що, по-перше, дуже часто дієслова, що лежать в основі таких гнізд, є полісемантичними; по-друге, приєднання префіксів істотно впливає на семантику дієслів, розширюючи коло значень. Проте мож-

на відзначити деяку подібність значень префіксів у дієсловах, що належать до однієї семантичної групи (наприклад, дієслова руху, дієслова розумової діяльності, трудової діяльності).

До того ж, працюючи з конкретними префіксами, з конкретними дієсловами, потрібно надавати загальну характеристику дієслівного словотвору. Префіксальний спосіб утворення дієслів є найбільш продуктивним. Від будь-якого дієслова, яке не має префікса, шляхом приєднання до нього префікса можливо утворити нове дієслово з іншим лексичним значенням. Характерною рисою дієслівних префіксів є наявність у їхньому колі префіксів-антонімів, що полегшує з'ясування значення префікса (*закри́ть* – *откры́ть*), а також префіксів-синонімів, що уточнюють лексичне значення дієслів (*выбра́ть* – *избра́ть*).

Префіксація дієслів відрізняється багатством і виразністю. При цьому розрізняються дві великі групи дієслів: із префіксами просторових значень і з префіксами кількісно-тимчасових значень.

Дієслова із префіксами просторових значень позначають різні напрямки процесу, насамперед це дієслова руху (*вбежа́ть, вылететь, отъеха́ть, принести* тощо); однак і префіксальні дієслова інших груп можуть мати аналогічні значення, наприклад, «рух усе-редину» (*встрои́ть, вписа́ть, вклеи́ть*), «рух зсередини» (*выписа́ть, выброси́ть, высыпа́ть*), «видалення, віддалення від когось, чогось» (*отсесть, отложить, отброси́ть*) тощо.

Дієслова із префіксами кількісно-тимчасових значень позначають тимчасову межу, а також силу, інтенсивність або слабкість, неповноту дії. Так, дієслова, що позначають початок процесу, утворюються за допомогою префіксів **за-, по-** (*запе́ть, побежа́ть*); дієслова, що позначають закінчення дії з відтінками повноти, енергійності, сили виконання, утворюються за допомогою префіксів **вы-, на-, пере-, про-, раз-(рас-)** (*пережа́рить, простуди́ться, расцелова́ть*); дієслова, які позначають повну вичерпаність предмета дією, а також заподіяння неприємності, збитку дією, утворюються за допомогою префіксів **вы-, из-, за-, с-, от-, про-** (*выгоре́ть, исписа́ть, свари́ть мя́со, отсиде́ть но́гу, пробить ко́лесо*); дієслова, що позначають додаткову дію, додавання чого дією, а також слабкість, неповноту дії, утворюються за допомогою префіксів **до-, под-, при-, над-, недо-** (*доли́ть, довари́ть, подкраси́ть, привста́ть, приписа́ть, надреза́ть,*

недовыполнить) та ін.

Слід зазначити, що одночасне приєднання префіксів і частки *ся-* створює ще більше різноманіття значень: «заглиблення у дію» (*вдуматься, вслушаться*), «захоплення дією» (*зачитаться, засмотреться*), «задоволення дією» (*нагуляться, наработаться*), «досягнення результату після інтенсивного виконання дії» (*дозвониться, достучаться, докричатся*) та ін.

У другій частині посібника деякі завдання супроводжуються позначкою *, яка означає, що це завдання підвищеної складності або містить інформацію, що є додатковою для даного курсу (такі завдання виконуються на розсуд викладача). Вправи для кожної лексико-семантичної групи даються в певній послідовності: від спостереження й усвідомлення мовних явищ до їх вживання в контексті, а потім у мовленні. Розділ II також завершує Додаток, який містить самостійні роботи для контролю вивченого в розділі матеріалу.

При розробці системи тренувальних завдань автори прагнули створити в навчальному процесі максимально природні умови для мовного спілкування, дати мотивацію учням для засвоєння запропонованих лексем.

У формулюваннях завдань до вправ є деякі пояснення, що допомагають учням розрізняти факти, які зіставляються, і розуміти специфіку словотворчих значень префіксів і їхніх співвідношень із лексичними значеннями дієслів. Приділяється велика увага тлумаченню слів і різниці між словами, близькими за значеннями. Більшу частину вправ спрямовано на розвиток навичок використання конкретних лексичних одиниць у мові, на накопичення дієслівної лексики, на навчання студентів використання префіксального способу словотвору при систематизації лексики.

У третьому розділі «Тексти» розміщено тексти, робота з якими ведеться під керівництвом викладача. За допомогою текстів здійснюється презентація, закріплення граматичних явищ, а також розширення лексичного запасу учнів при вивченні всіх розділів посібника. Саме у текстах можна спостережати функціонування й уживання префіксальних дієслів у широкому контексті, у тематично розширеній мовній сфері.

Немає сумнівів, що створення навчального посібника для вивчення дієслівних префіксів далеко не остання спроба викладачів РЯІ

вирішити проблеми забезпечення навчального процесу навчальними посібниками, але всі автори будуть зустрічатися з переліком конкретних питань, зокрема, про принципи відбору й організації лексики при вивченні даної теми, і, можливо, зазначені питання будуть вирішені інакше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амиантова Э.И. Сборник упражнений по лексике русского языка / Э.И. Амиантова, Г.А. Битехтина, А.Л.Горбачик, Н.А. Лобанова, И.П. Слесарева. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1989. – 273 с.
2. Барыкина А.Н. Сборник упражнений по глагольным приставкам / А.Н. Барыкина, В.В. Добровольская. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 178 с.
3. Барыкина А.Н. Сборник упражнений по глагольному словообразованию (естественнонаучный профиль) / А.Н. Барыкина, В.В. Добровольская. – М.: Рус. яз., 1982. – 240 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове). – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
5. Методика преподавания русского языка как иностранного для зарубежных филологов-русистов (включенное обучение) / Под ред. А. Н. Щукина. – М.: Рус. яз., 1990. – 231 с.